

Kulturhistorie som universitetsfag

Af Axel Steensberg

På Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i København den 22. oktober 1949 vedtog repræsentanterne en udtalelse til regering og rigsdag om, at der måtte blive oprettet lærestole ved vore universiteter dels i historisk arkæologi og kulturhistorie og dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer. Henvendelsen blev støttet fra Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Der blev nedsat et udvalg bestående af repræsentanter fra de to universiteter og Nationalmuseet. Flertallet i dette udvalg ændrede formuleringen til »en lærestol i kulturhistorie med særligt henblik på Norden«. Nu er man endelig kommet så vidt, at den ønskede lærestol er oprettet som et lektorat, og undervisningen kan begynde fra september.

I Sverige har man haft en undervisning i nordisk og jævnførende folkelivsforskning, siden det Hallwylske professorat blev oprettet i 1919 med Nils Lithberg som professor. Der findes desuden et professorat i Lund og et i Uppsala; men de to sidstnævnte omfatter tillige folkeminder. Dertil kommer en række docenturer. I Finland har man ikke mindre end seks professorater i beslægtede fag: finsk-ugrisk etnologi, nordisk etnologi, sociologi og folkedigtning, samt en række docenturer. I Norge har man professorater i såvel nordisk etnologi som i folkeminder. I Tyskland svarer vel nærmest Will-Erich Peuckerts lærestol i Göttingen til disse professorater, og i Øst-Berlin er der Heinz Kothes professorat ved Humboldt universitetet. I Holland har man et professorat i folkekultur ved Nijmegen universitet og Wageningen landbohøjskole. I Belgien har man professorater både i Gand og i Louvain. Man kunne fortsætte gennemgangen helt til Sicilien, hvor der allerede i 1911 blev oprettet et professorat ved Paler-

mos universitet nærmest i folkeminder, men dog knyttet sammen med ledelsen af det store folkemuseum, Museo Pitré.

Alle disse professorater drejer sig imidlertid kun om dele af kulturhistorien, omend det drejer sig om fag, der – bortset fra Axel Olriks kortvarige docentur i folkeminder – ikke har været repræsenteret ved danske universiteter. Hos os findes der derimod professorer i en lang række discipliner, som man i videste forstand kunne henregne til kulturens historie. Der undervises i litteraturhistorie, i teaterhistorie, i kunsthistorie, i musikhistorie, i retshistorie, i økonomisk og social historie og meget mere. Hvad skal man så med en lærestol i kulturhistorie? Er det overhovedet nogen videnskab?

Når Poul Nørlund gik ind for, at det nye fag skulle hedde kulturhistorie, var det uden tvivl, fordi han ønskede en rummeligere betegnelse end etnologi eller folkekultur, og han ønskede frem for alt en lærestol, der ikke så en undersøgelse af almuekulturen som sin eneste opgave.

Hvorom alting er, så har hensigten med det nye lektorat ved Københavns universitet, lige fra det blev foreslået, først og fremmest været den, at der skulle uddannes museumsmænd til vore kulturhistoriske museer. Hvilke kundskaber kan man da kræve af lederen af et velvoksnet kulturhistorisk museum? Vi kan i denne forbindelse se bort fra vore ganske få store arkæologiske samlinger, idet der jo er sørget for uddannelsen af inspektører til disse gennem de to professorater i København og i Århus.

1. Undervisningen i almindelighed

Som grundlag vil det indtil videre være naturligt at bygge på den almindelige historieundervisning ved universiteterne. I begyndelsen

bliver der ikke nogen eksamen. De, der måtte finde på at følge undervisningen i kulturhistorie, må regne med, at det til en vis grad er »luksus«, ligesom det var for historikere i 30'erne at følge forelæsninger i arkæologi. Ønsker man sig en fremtid ved et kulturhistorisk museum, skulle det forøge ens chancer at have fulgt undervisningen i kulturhistorie. Men det vil aldrig give garanti mod, at én, som ikke har dette tillæg, kan blive foretrukket. De personlige kvaliteter vil altid komme til at spille en rolle ved siden af de uddannelsesmæssige; der fordres en ikke ringe diplomatisk evne parret med målbevidst stædighed for at koordinere de politiske og økonomiske kræfter i en provinsby til gavn for museet.

Er man imidlertid cand. mag. i historie, har man jo også chancer i gymnasieskolen, ved arkiverne og de videnskabelige biblioteker. Tænkeligt var det også, at en og anden med tillægsuddannelse i kulturhistorie kunne overtage ledelsen af et mindre museum som en bistilling ved siden af et adjunktur eller lektorat, hvis der fandtes et kulturhistorisk museum i byen. Vanskeligheden ligger her i, at gymnasielærerne ofte flytter af hensyn til advancementsmulighederne.

Hvis nogen skulle være så overbevist om sine videnskabelige evner, at han måtte ønske at blive magister i kulturhistorie, kunne en sådan eksamen rimeligvis anordnes. Kandidaten måtte da på forhånd have dokumenteret, at han havde erhvervet sig et historisk overblik nogenlunde svarende til forprøven ved universiteterne, som denne tidligere var indrettet, eller som det pensum, der kræves til faglærereksamen i historie. Dertil måtte man naturligvis kræve, at han havde fulgt det kildekritiske kursus i historie. Jeg skal senere vende tilbage til kulturhistoriens videnskabelige perspektiv.

Det, der i første række skal undervises i, er den *materielle kulturhistorie*, omfattende alle samfundets klasser fra arbejder til herremand, fra bonde til borger. Det er meningen i første semester dels at give en orientering i kulturhistoriens dynamik og metode gennem udvalgte eksempler, og dels at undervise i en saggruppes kulturhistorie, keramikken fra

den sorte lerpotte til fajancer og porcellæn.

I den første forelæsningsrække vil der blive fremdraget en række eksempler fra jorddyrkingens historie, som giver lejlighed til at studere sammenspillet mellem redskabsformerne, dyrkningsmetoderne, naturbetingelserne og de økonomiske forudsætninger fra de forhistoriske tider til nutiden. Gennem sådanne praktiske eksempler vil eleverne formodentlig kunne opfatte kulturudviklingens dynamik mere levende og overbevisende end gennem en lang række abstrakte forelæsninger.

Undervisningen i en saggruppes kulturhistorie risikerer let at havne i stil- og formbe-
tragtninger. Det er af indlysende betydning for en museumsmand at kunne bestemme et stykke fajances hjemsted, fabriksmærke, datering og samlerværdi. Men det er kulturhistorisk nok så interessant at kunne fortælle, *hvad det har været brugt til*. Det ved man til gengæld i mange tilfælde ikke ret meget om. Og dog er det i lige så høj grad kendetegnet på en kulturhistoriker, at han spørger efter tingenes brug og det milieu, de har eksisteret i, som hvordan de er lavet, hvornår og hvor. Kulturhistorikeren vil finde frem til livet, som det levedes, ikke blot af en snæver overklasse, men af folkets store masse. For museumsmanden er udgangspunktet levninger. Han må begynde med at se på den genstand, som er hans kilde. Han må beskrive den, leve sig ind i dens funktion og aflure den dens hemmeligheder. Dertil kræves intuition. Men der kræves også en omfattende viden. Denne viden suppleres dels ved at finde frem til de rester af gammel tradition, som endnu lever blandt folk og optegne den, dels ved at gå til arkivernes beretninger.

Manden, der skal arbejde med et kulturhistorisk museum med den historiske tid som område, er således heldigere stillet end han, der alene dyrker arkæologien. Der findes endnu en rig tradition at øse af, og man overraskes gang på gang over, hvor megen folkelig tradition der endnu venter på at blive nedskrevet. Da jeg for et par år siden ville prøve på at finde ud af hjemstedet for en type stole med indskriften: »Sid på mig og hvil dig«, så opgaven ret håbløs ud. Men det viste sig, at flere meddelere mente at kunne huske, at de

gamle kaldte dem Jersie-stole. Og snart viste det sig, at manden, der lavede dem, kaldtes Lars Hugger. Så var det jo en let sag at finde ham i folketællingslisten og kirkebogen, og det lykkedes mig at få fat på en levende tradition om, hvor kritisk han har været med det bøgetræ, som folk kom til ham med for at få lavet stole; han forlangte, at det skulle være udvandet i en bæk eller i en møddingspøl mindst tre år. For nylig har jeg fået et andet bevis på, at bøgerne ikke kan erstatte den mundtlige tradition, endnu. Der findes både i Folkemuseet og i Odense museum et eksemplar af en ejendommelig indretning i form af et bræt med to rækker skålfordybninger i. Begge to var købt af en antikvitetshandler, og de var opgivet at stamme fra Langeland, hvor de bruges til at give tjenestefolkene deres smørrationer på større gårde. I Langelands museum findes et tilsvarende, som er erhvervet på en gård i Humble sogn, og den kaldtes et »smørstik«. Nu omtales denne skik med smørrationerne næsten aldrig i litteraturen. Jeg prøvede så at indrykke et spørgsmål uden billede af genstanden i »Langelands Avis«. Der indløb en mængde besvarelser. Jeg sendte derefter et billede ledsaget af en kort beskrivelse til »Fyens Tidende«, og det har bevirket, at en mand skrev til mig og fortalte, at han selv som læredreng havde lavet sådan et bræt til herregården »Skovsbo«. Det var iøvrigt ikke brættet, men smørrationerne, der kaldtes »stik«, som man vel kunne gætte. Der fandtes allerede i 1500 årene et smørstikkerlaug i København, så betegnelsen er rigtig nok. Betydningfuldt er det dog, at ingen har fundet på at nævne disse smørrationer, når de omtalte gammelt arbejdsliv f.eks. i »Danmarks Folkeminder«, til trods for, at skikken synes at være kendt i hvert fald overalt på øerne.

Ved indsamlingen af stoffet kommer man ikke udenom typologien. I den henseende minder arbejdet om arkæologens. Men rubriceringen foregår ikke efter materiale eller efter »stil«, den foregår efter tingens anvendelse. Det betyder naturligvis ikke, at man kan gå let hen over stiludviklingen, som i kunstudstrien betyder så meget. Museumsmænd, der har gået på universitetet og studeret hi-

storie, savner allermost en grundig vejledning på dette område. Man kunne i min tid blive kandidat i historie uden at ane noget om, hvad der krakteriserer stilepoker som barok, regence, rokoko, Louis-Seize og empire, og man kendte intet til, hvordan de manifesterede sig i husgerådet. Man kunne med Chr. Axel Jensen istemme: »Hvor var vi uvidende«. Det var en overraskende opdagelse, at hovedtrækkene i handelshistorien kunne læses ud af musernes samlinger, og endnu mere betagende at erfare, at genstandenes form og brug ikke bestemmes af landegrænser. Den materielle kulturhistorie er international. Derfor kan man dele sine interesser med en jugoslav eller en portugiser, mens udenlandske forskere på en række andre historiske områder ingen interesse kan have i det lille Danmarks interne udvikling.

I det foregående har jeg talt om, hvordan de vordenende ledere af vore kulturhistoriske museer tænkes uddannet med hensyn til de ting, der kommer dem i hænde, og som de skal kunne vurdere med hensyn til ægthed, hjemsted, formål, type og alder.

Men »levningerne« omfatter jo også andet end brugsgenstande. De omfatter rester af fortidens kulsteder, boliger, gravpladser, veje, broer, byanlæg, agre, hegn o. s. v., alt det, som man kunne sammenfatte under betegnelsen »Historisk arkæologi«, idet man ved arkæologi forstår noget, der skal fremdrages, afdækkes lag for lag eller på en eller anden måde dissekeres, før man finder sammenhængen. Herunder kommer undervisning i almindelig opmåling samt terrænopmåling ved hjælp af målebord. Brugsgenstandene bør principielt set behandles på en tilsvarende måde som levningerne i marken og på museernes konserververingsanstalter foretager man dagligt tilsvarende »arkæologiske udgravninger« af møbler og andet husgeråd, som arkæologen på sit arbejdsfelt, idet man afdækker lag for lag af dekorationer, skiller tingene ad for at finde ud af, hvad der er oprindeligt, og hvad senere tilføjet o. s. v. Man kan i og for sig med ligeså god ret tale om genstandsarkæologi som om bygningsarkæologi og hustomtarkæologi.

Dertil kommer nu den rent *praktiske mu-*

seumskundskab, som man kan erhverve sig gennem praktikanttjeneste, enten i Nationalmuseet eller ude i de kulturhistoriske museer i provinsen dels under min og kollegernes vejledning og dels under museumskonsulentens. Også den har sin teori med hensyn til indførelse i protokoller og kartoteker, benyttelse af registranter, arkiver og biblioteker, gennemgang af konserveringsteori, magasineringsmetoder, opstillingsprincipper o. s. v. Mange af mine tilhørere vil nok mene, at denne del af deres lektors virksomhed burde være den første og allervigtigste.

Jeg er ikke uenig med dem, der mener dette, hvis man tager sigte på at uddanne brugbare ledere til vore kulturhistoriske museer i almindelighed. Det er også grunden til, at jeg i det foregående er gået let hen over den egentlige videnskabelige undervisning, som tager sigte på folk, der vil være magistre eller tage doktorgraden og tage del i den internationale debat.

2. Kulturhistorien som videnskab

Af disse mennesker må der, for at tale svensk, kræves et højere »betyg«. De kan ikke nøjes med en almindelig historieuddannelse suppleret med en mere kursorisk vejledning i den materielle kulturhistorie, i optegnelsesarbejde typebestemmelse og datering, i historisk arkæologi og praktisk museumskundskab.

De videnskabeligt indstillede må lægge større vægt på *den sammenlignende kulturhistorie* og kende hovedproblemerne indenfor de videnskaber, hvorfra den sammenlignende kulturhistorie henter sit stof. Andet afsnit af min fremstilling skal derfor give en kort orientering i denne kulturforsknings omfang, dens metode og dens mål. Til slut skal specielt forholdet til den almindelige historie og arkæologien kort berøres.

Hartvig Frisch forfærdede i 1928 mange kultiverede mennesker ved i indledningen til »Europas Kulturhistorie at skrive: »Kultur er Vaner taget i den allersimpleste Forstand ...

Enhver Kulturhistoriker, som virkelig vil søge at trænge ind i Kulturens Udvikling og Ejendommeligheder, bør derfor til Udgangspunkt tage Sjælelæren eller Psykologien, fordi man derigennem lærer, hvor afhængigt det enkelte Menneske er af sine Omgivelser, hvor grundlæggende de indøvede Vaner er for hele Livet, hvor lidt Raceforskellen betyder overfor Omgivelsernes daglige Paavirkninger, og hvor ens den menneskelige Bevidsthed former sig hos det store Gennemsnit af Mennesker«. Og senere: »Kulturens Udbredelse finder Sted paa rent mekanisk Maade ligesom en Smitte ved Berøring«. Man kan sondre mellem forskellige kulturfaser: Samlerens, jægerens, fiskerens, den primitive jordbrugers (hakken), bondens (ploven), den omstrefende kvægavlens o. s. v., og det vil vise sig, at den økonomiske struktur overalt er det tilgrundliggende for disse sondringer. »Denne »Marxisme«, som i Erhvervskulturer ser Grundlag for hele den øvrige Kultur, har i vore Dage gennemtrængt al videnskabelig Forskning«.

Frisch byggede på nogle amerikanske antropologer, især Moorehead, som iøvrigt kun var en sekundær formidler af tanker og tendenser hos de førende forskere, og C. Wissler, der i 1923 publicerede »Man and Culture«. Med den sidste sætning om marxismen peger Frisch tilbage til evolutionisterne, der påvirkede Marx og Engels, og samtidig giver han udtryk for en *determinisme*, hvis konsekvens må blive en underkedelse af menneskets »fri vilje«. Det svarer til, hvad den amerikanske antropolog A. L. Kroeber har udtrykt: Historiens gang eller civilisationens fremskridt er afhængig af enkelte personers fødsel, fordi enkeltpersoner tilsyneladende i det væsentlige ligner hinanden både med hensyn til talent og normalitet til alle tider og alle steder og frembyder det samme substrat for samfundet.¹ – Hertil føjer Melville Herskovits, at denne opfattelse af de superorganiske elementer har en parallel i den såkaldte »massesjæl«; men at »objektiverer et fænomen, som ikke kan manifestere sig uden i menneskets tanke og

1. A. L. Kroeber: The Superorganic. American Anthropologist, XIX, 1917.

handlinger, er det samme som at bevise en særskilt eksistens for noget, som kun eksisterer i iagttagers forestillingsverden.²

Vi er her ved noget meget væsentligt for kulturhistoriens grundlag: Opfattelsen af dens historiske lovmæssighed. Den enkelte historiske begivenhed er ikke tilfældig i den forstand, at man ikke bagefter kan rekonstruere årsagerne. Herskovits udtrykker det således: »Når det siges, at en mand ved et ulykkeligt tilfælde faldt ned af en stige og brækkede sit ben, betyder det ikke, at muligheden for at falde ned ikke var forudset ... Det betyder blot, at hændelsen lå udenfor den begivenhedsrække, som normalt måtte forventes at ville indtræffe, når folk går op og ned ad stiger«. Men den mand, der var tale om her, havde måske et barn, som havde glemt en bold, et par rulleskøjter eller en kæp på stigen; det var måske mørkt, og manden havde ikke forudset tilstedeværelsen af sådanne hindringer. Vi kalder hændelsen tilfældig, selv om den ikke var det i statistisk henseende. Statistikere, som beskæftiger sig med forsikringsvæsen, kan med begrundet sandsynlighed ikke alene forudsige, at et givet antal af den art tilfælde vil hænde hvert år, men også hvor mange personer om året der kan beregnes at ville brække benene ved at falde ned af stiger.³

Det er en ringe trøst for manden, der ligger på hospitalet. Men tilværelsens lovmæssighed er nu engang af statistisk karakter, og disse statistiske love er grundlaget for al vor videnskab. De er alligevel ganske nyttige, om ikke for andet i det nævnte tilfælde så dog for udregningen af forsikringspræmien. Værre er det, når en person fuld af bevidsthed om sin egen mission og besat af magtbegær tager bestemmelser, hvis konsekvenser berøver millioner af mennesker liv eller førlighed. Her kan de statistiske love ikke hjælpe os. Dog, hvor vanskeligt det end er at erkende en lovmæssighed i den politiske historie, hvor enkeltbegivenheder af ofte uoverskuelig række-

vidde dominerer, så kan vi ikke undvære historien som »menneskeheds erindring«. Har vi mon trods alt ikke lært noget af Hitler-episoden (jfr McCarthy)? Kulturhistorien bygger i højere grad på massebegivenheder og er for så vidt derfor mere taknemmelig set fra den sammenlignende videnskabs synspunkt. Videnskaben kan ikke foretage sine beregninger uden at udrede årsagssammenhængen mellem begivenhederne. Men herfra og til at opfatte determinismen som tilværelsens inderste princip og mening, er der et godt stykke vej.

For nylig har engelske og amerikanske naturforskere moret sig med at lave mekaniske væsener, der drives ved elektricitet, og som kan foretage ret komplicerede handlinger, idet de påvirkes af forhindringer, lys og lignende, og hvad der er det afgørende, en af roboterne er i stand til at registrere sine erfaringer. Det viser sig, at når man stiller flere ganske parallelle løsninger foran den, har den en tilbøjelighed til ved gentagelser atter at følge den vej, som den første gang slog ind på. Man kan måske sige, at den »fri vilje« optræder, hvor den første gang har lejlighed til at vælge, men at tendensen til at følge vanens bud vokser med antallet af tilfælde. »Hvor menneskeligt«, kan man næsten sige, eller udtrykt på menneskelig måde: »Har man en gang spist af blik tallerkenen«.

Man kunne udtrykke problemet mere klart ved i stedet for en »fri vilje«, der logisk set er en absurditet, at tale om »tilfældigheder« i modsætning til de årsagsbestemte reaktioner. Tilværelsen skulle altså være en blanding af tilfældige og årsagsbestemte handlinger, en erfaringsmæssigt mere tilfredsstillende udlægning.

Vi kan slutte den ekskurs om, hvad kultur egentlig er, med at citere professor Herskovits' definition: Kultur er *den del af omgivelserne, mennesket har frembragt*,⁴ og i psykologisk betydning: Kultur er *den tillærte del af menneskets opførsel*, hvad enten denne såkaldte »encultu-

2. Melville J. Herskovits: Man and his Works, New York 1952, s. 25.

3. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 588.

4. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 17.

ration« er sket bevidst eller ubevidst.⁵ Han opstiller følgende otte sætninger til nærmere bestemmelse af kulturens væsen:

1. Kultur er tillært, 2. Kultur hidrører fra biologiske, omgivelsesmæssige, psykologiske og historiske komponenter af et menneskeligt væsen, 3. Kultur kan opdeles strukturelt i træk og komplekser, 4. Kultur deles i grupper som f.eks. materiel kultur, samfundets organisation, forholdet til universet, æstetik og sprog, 5. Kultur er dynamisk, 6. Kultur er variabel, 7. Kultur frembyder regulariteter, som tillader en analyse ved hjælp af videnskabelige metoder, og 8. Kultur er det redskab, hvormed det menneskelige individ berigtiger sin hele tilværelse og får midler til skabende udtryk.⁶

Den sammenlignende kulturforsknings omfang er i videste forstand alle de humanistiske fags materiale som helhed, men den søger tillige næring for sine synspunkter i en række af de naturhistoriske fag. Den er en syntese, der benytter en del af resultaterne af disse fags forskning med det formål at *udforske den menneskelige kulturs vækst og betingelserne for dens forvandling*. Det betyder naturligvis ikke, at kulturhistorikerens afhandlinger ikke beskæftiger sig med allehånde specialproblemer og detailundersøgelser. Men der må nødvendigvis bag den kulturhistoriske videnskabelige skoling ligge en meget bred orientering og et helhedssyn, der tager hensyn til de mangfoldige faktorer, der er med til at bestemme kulturudviklingen.

Man kan rent abstrakt foretage en inddeling i to hoved-forskningsgrupper: De *uciviliserede* eller *ikke-litterære* kulturer, for hvilke det er karakteristisk, at de ikke har frembragt eller formår at benytte litteratur, og de *civiliserede* kulturer, hvor man i hvert fald er i stand til at læse og forstå en simpel litteratur. De omfatter hver ca. halvdelen af verdens befolkning. Men disse kulturgrupper forstås ikke udfra de humanistiske videnskaber suppleret

med antropologi alene. Der spiller en mængde faktorer ind i kulturudviklingen, som specielt studeres indenfor fag som geologi, klimatologi, plante- og dyregeografi, for ikke at tale om arvelighedslære og udviklingslære samt dyre- og plantefysiologi, der tillader os at drage slutninger vedrørende mutation, selektion og population fra planter og dyr til mennesker. Uden kendskab til disse videnskabers vigtigste resultater kan man ikke vurdere kulturens indflydelse på den menneskelige kulturudvikling; man kunne kalde denne gruppe af naturhistoriske faktorer for *den naturhistoriske komparationsgruppe*. Den får navnlig betydning, når man skal afgøre adaptationens – tilpassningsfaktorernes – indflydelse på kulturkompleksets udformning; længere fremme skal jeg forklare, hvad der menes hermed. Man må konstatere, at den sammenlignende kulturforskning ikke kender til nogen bestemt afgrænsning overfor andre videnskaber. Dens dyrkere bør ikke være »født med skyklapper på«.

De *uciviliserede* eller *ikke-litterære* kulturers gruppe er i virkeligheden næsten ganske identisk med, hvad man forstår ved »primitiv kultur«, »cultural anthropology«, det tyske »Ethnologie«, suppleret med »forhistorisk arkæologi«. I de nordiske landes sprogbrug har man dog også en tendens til at lade udtrykket »etnologi« omfatte de primitivere lag af folkekulturen. Man har villet karakterisere de *uciviliserede* kulturer ved, at menneskene indenfor dem besad et ringere forråd af erfaringer – noget i retning af børn, der endnu ikke er begyndt at gå i skole.⁷ Lévy-Bruhls hævde af en såkaldt »prælogisk mentalitet«⁸ er dog næppe holdbar. Indenfor de *uciviliserede* kulturer drager man sine logiske slutninger på samme måde, som vi gør det. Hos nogle negre i Vestafrika er man således fast overbevist om, at det yngste barn må være det klogeste. Jo, for dets forældre havde samlet sig et større erfaringsforråd, da de avlede det, end da det

5. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 25.

6. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 625 ff.

7. K. Birket-Smith: Kulturens veje, I, Kbhvn. 1941, s. 45.

8. L. Lévy-Bruhl: Primitive Mentality, New York 1923 og: How Native think, London 1926.

første barn blev til.⁹ Kulturanthropologien og arkæologien beskæftiger sig med fremdragelse og bearbejdelse af etnografiske og arkæologiske kilder, som også den, der beskæftiger sig med nordisk kulturforskning kan lære overmåde meget af. Og adskillige undersøgelser må hente en del af sit stof fra den kant, selv om man tager sit udgangspunkt i de civiliserede kulturer.

De *civiliserede eller litterære kulturer* kan groft inddeles i to hovedgrupper: folkekulturerne og de specialiserede kulturer. Medens de specialiserede kulturer er produktivt litterære, er *folkekulturerne* receptivt litterære. På et område som kunsten er de umiddelbare, medens man i den specialiserede kultur arbejder målbevidst med at uddanne kunstnere. Folkekunsten er et ureflekteret udtryk for dagliglivets kunsttrang; den dækker både et episk og et ornamentalt behov hos masserne. Man forlanger ikke, at den skal være artistisk, og som oftest er den naiv og sentimental. Men den øser af samme kildevæld som kunstens mesterværker. Og ligesom de store malere ofte virker friskest i det første inspirerede udkast, således kan folkekunstens udøvere ikke sjældent være besjælet af en umiddelbar glæde ved at skabe, en ansvarsløs dristighed, som den artistisk fuldkomne kunstner må misunde dem. Men de to kategorier har begge deres rod i håndværket, og folkekunsten står på sin side i gæld til mestrene, hvis nyskabelser og mere bevidste kompositioner og motiver den udnytter, selv om det oftest sker efter utallige mellemlid. Det er med folkekunstens forhold til den artistiske kunst som med logikken hos naturfolkene i forhold til vor: Principielt arbejder man efter samme linjer. I kunsten sker det ved efterligning og omformning under personlig indsats. Folkekulturerne omfatter de fleste europæiske almuefolk i nyere tid, men mange steder er traditionen nu næsten uddød. Området dækker over en række specialvidenskaber som folkekultur, folkemindesforskning og udforskningen af folkemålene.

Den anden gruppe indenfor de civiliserede

kulturer har vi her kaldt de *specialiserede kulturer*. Det er de produktivt litterære, hvor »litterært« skal forstås i udvidet betydning som »artistisk skabende«. Det er folk, der kan skrive, folk der ikke blot er henvist til mundtlig fortælling eller uarticulerede tanker. De er i dag for en stor del industrikulturens børn, men deres forgængere var i tidligere tider de såkaldte »højere stænder«. De har gennem skolen og den akademiske opdragelse fået et større herredømme over deres udtryksmidler, selvom det stof, de vælger og vrager imellem, næsten udelukkende består af traditionelle tankeklichéer. I denne gruppe finder man åndsfagene, hvad enten udøverne er amatører eller professionelle.

Den landkending, som vi her har foretaget, betyder ikke noget afgørende metodisk set. Men den giver et indtryk af, hvor vidtspændende kulturforskningens område i virkeligheden er. Skulle man give et enkelt eksempel på en undersøgelse, som berører en stor del af de nævnte områder, kunne man taget noget så simpelt som de »skåltegn«, der findes indboret i stenblokke og klippeflader fra de forhistoriske tider i Europa, Asien og Afrika, og som også har været indboret i kirkernes mure såvel i Tyskland, Frankrig, Storbritannien som herhjemme i Danmark. Disse skåltegn har været benyttet på magisk vis indtil nutiden. Og vil man søge at forklare, hvorfor man har lavet dem, kan man starte med folkloren. Man kan dernæst undersøge deres udbredelse og eventuelle funktion etnografisk. Man kan finde paralleller til dem i de antikke kulturer. Man får brug for sammenlignende religionshistorie o. s. v. Men der kunne nævnes talrige andre kulturhistoriske problemer, hvis løsning kræver bistand fra en lang række specialfag.

Vi vil nu søge at belyse kulturforskningens *metodiske problemer*. En af vore mest skarpsindige forskere udtalte for nogle år siden:

»Det singulære og individuelle er kunstnernes emne og kan aldrig blive videnskabens«. Dermed gav han udtryk for sin opfattelse af

9. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 73 f. Rester af en tilsvarende forestilling kendes også blandt jævne mennesker herhjemme, idet dog det sidstfødte barn, »skrabe kagen«, atter betegner en nedgang.

historikernes arbejde. De humanistiske fag burde tillempe lingvistikens metode på deres fag, og det gjaldt først og fremmest historien. Man skulle overalt opstille erkendelsesteoretisk relevante definitioner af de begreber, man arbejdede med, ligesom man ved indførelsen af en række abstrakte symboler kunne gøre sine slutninger mere sammenlignelige og almene.

Det er måske historikernes fejl, at de ikke hidtil har lært denne metode? Heller ikke jeg kan se, hvordan det skulle gøres i praksis. Men selv om historikerne måske kan få vanskeligt ved at overtage lingvistikens abstrakte behandlingsmåde, så kan i hvert fald kulturhistorikerne bestræbe sig for at gøre deres forskning mere eksakt og samtidig mere almen.

Enhver videnskab falder i to dele: en deskriptiv, analytisk, empirisk, hvorunder kulturhistorikeren og etnografen ligesom mange andre forskere netop arbejder med de singulære og individuelle, men hvor han søger at indsamle det i stort tal. Bagefter kommer så det abstraherende, syntetiserende arbejde for at vinde forståelse af det indsamlede materiale. Ofte går de to arbejder hånd i hånd. Det er forståeligt nok, at det primære indsamlingsarbejde af enkeltheder i en lingvists øjne ikke spiller samme rolle som i en kulturhistorikers. Han har jo sproget og dets enkelte lyde lige ved hånden i litteratur, ordbøger og tale på samme måde som erhvervsgeografen har Statistisk departements materiale. Ganske vist er den historiske årbogsbeskrivelse, som historikeren benytter, lige så lidt videnskab som geografens opremsning af navne og størrelser. Men den hører til videnskabens materiale, der ofte nøjsommeligt må fremdrages og gøres til genstand for kritisk undersøgelse, før der kan drages videnskabeligt forsvarlige slutninger af den. Det samme gælder arkæologens, etnografens og kulturhistorikerens materiale, hvad enten det består af redskabsformer eller andre levninger.

Lingvisterne vil hævde, at de humanistiske videnskaber alle er karakteriseret ved, at de

bygger på »sprog« taget i vid forstand som tegn på noget, man må slutte sig til. Derimod drejer naturvidenskabernes forskning sig ikke om »sprog« eller »tegn«. Naturvidenskabsmandens forhold til sit forskningsobjekt er direkte: Han kan tage tingen i hånden og lave eksperimenter med den. Man kan måske nok i en vis forstand sige, at de er »sprog« eller »tegn« for ham, nemlig »sprog«, som han skal tyde. Men de *handler* ikke som de humanistiske videnskaber om sprog. Jeg kan ikke se, at forskellen bliver ret stor; thi selv om en læge ikke studerer sprog, så bearbejder han dog det, han har nedskrevet i sine journaler. Han bruger også ligesom historikeren skrevne kilder, som skyldes andre iagttagere; forhåbentlig anvender han en lige så streng kildekritik, som historikerne i hvert fald teoretisk hævder at benytte. Og hvad eksperimenterne angår, så kan kulturhistorikeren også på visse områder kontrollere sine slutninger ved hjælp af sådanne. Jeg har selv udført eksperimenter med høstredskaber, og for tiden foregår et langvarigt og omhyggeligt tilrettelagt eksperimentovre i Sønderjylland, hvor botanikere, zoologer, jordbundsfolk og kulturhistoriske specialister virker sammen for at finde ud af svedjekulturens virkninger. Det kan imidlertid ikke nægtes, at den østrigske tænker Ernst Cassirer udtrykker noget væsentligt, når han siger, at mennesket lever i et symbolsk univers, hvis enkelte dele er sprog, myter, kunst og religion. Mennesket kan ikke møde virkeligheden umiddelbart. I stedet for at beskæftige sig med selve tingene er mennesket indpakket i lingvistiske former, i kunstneriske billeder, i mytiske symboler eller i religiøse riter, der som et kunstigt medium skyder sig ind mellem tilværelsen og os, eller som Epictet sagde: »Hvad der forstyrrer og opskræmmer mig er ikke tingene men opfattelser og forestillinger om tingene«. ¹⁰

Når man beskæftiger sig med en videnskabs metode, kan man ikke forbigå erkendelsesteoretikernes fremhæven af definitionernes og formalismens betydning med et skuldertræk. Det er i almindelighed bedre at bygge

10. E. Cassirer: *An Essay of Man*, New Haven 1944, s. 25. – Jfr. Gads danske Magasin, okt. 1947 og Martin A. Hansen: *Leviathan*. Kbhvn. 1950.

på erkendelsesteoriens formalisering end på intuition. Men man skal på den anden side også vogte sig for at overdrive abstraktionen, sådan som man har været tilbøjelig til det indenfor tysk videnskab. Et eksempel på overdreven teoretisering frembyder Wilhelm Schmidt: »Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie« (1937), og som modstykke hertil kan anbefales det før citerede værk af den amerikanske antropolog Melville J. Herskovits »Man and his Works« (første udg. 1947). Den rene abstraktion, som man finder i logistikken og matematikken, er et nyttigt middel til at finde vej gennem tilværelsens brogede mangfoldighed og skaffe overblik over en mængde tekniske og praktiske forhold. Men tingenes inderste væsen erkendes ikke på den måde, hvilket også professor Jørgen Jørgensen indrømmer i sin oversigt i »Videnskaben i Dag«. ¹¹ Vi kan godt vedtage abstrakte begreber som sort og hvidt. Men mellem dem ligger alle mulige nuancer. Det må man ikke glemme under sine teoretiske overvejelser; ellers kunne det gå os som biologen, der dræber livet under arbejdet med at udforske dets væsen.

Kulturhistorikeren må ligesom enhver anden virkelig forsker have evnen til at undres. Det er med forskningen ligesom ved al anden kulturudvikling, at de frugtbareste nybrud ofte sker i spring ved, at der pludselig »går en prås op for en«. Dette kan lige så godt ske under indsamlingen som under bearbejdelsen. Mange af de idéer, man får, viser sig ved nærmere prøvelse ikke at være så gode og må senere udskilles ved en art »selektion«. Indsamlingsarbejdet er »at spise maden«, medens bearbejdelsen svarer til »at fordøje«. Den kildekritiske metode, som er udarbejdet af historikerne på grundlag af retsvæsenets vidnebevis finder også anvendelse indenfor kulturhistorien. Man må sortere og prøve sine kilder inden bearbejdelsen. Men som Erslev siger: »Kildeprøvelsen alene fører ikke til målet«. »Historisk står djævelens tilværelse fastere end Peisistratos'« hævder Seignobos,

thi tusinder af øjenvidner har bekræftet djævelens eksistens, mens ingen samtidig har bevidnet, at han har set Peisistratos. ¹² Videnskabsmanden må både have sund sans og praktisk dømmekraft for at kunne afgøre kildernes værdi.

Det er ikke nok, at man fremlægger det indsamlede materiale i en videnskabelig forsvarlig form. Det gælder om at gøre det alment tilgængeligt for andre gennem abstraktion. Herunder bliver det singulære og individuelle betragtet som specifik optræden af visse generelle elementer. Man kan undertiden ved parallellisering af visse træk opstille en gruppe, måske opstille en skole; man efterviser milieuets indflydelse på individualiteten, men gør samtidig eventuelt opmærksom på, hvilke træk der røber det særegne. Kulturens nybrud består som før nævnt i en frigørelse fra det tilvante. Det er derfor, det kræver så megen koncentrationsevne at sætte sig ind i en fremmed tankegang, rive sig løs fra tilvante forestillinger. Man kunne fristes til at sammenligne de tilfælde, hvor geniet for alvor bryder ud, med mutationerne indenfor biologien. Kulturens blomst vil altid være de store individualiteter; det er dem, der peger fremover, dem der hindrer udviklingen i at gå i stå, så kulturen dør af mangel på næring.

Jeg skal ikke her beskrive de forskellige videnskabelige skolers indstilling til kulturudviklingens problemer, men blot nævne, at *evolutionisternes* håndfaste opfattelse, at kulturen overalt skred frem ad den samme bane, forlængst er opgivet. *Diffusionisternes* lære om kulturlånenes betydning er i nyere tid blevet spaltet ud i den *kulturhistoriske skole* grundlagt af Fr. Graebner, hvis »Methode der Ethnologie« stadig kan læses med udbytte, medens Pater Schmidts før nævnte teoretiske værk svækkes af dets yderst polemiske tone. Fra denne såkaldte Wienerskole stammer kulturkredslæren, som går ud fra, at kulturkomplekserne er vandret, og at man nu kan skrælle lag for lag bort fra disse komplekser, indtil man ligesom i en geologisk sedimentserie

11. Jørgen Jørgensen: Træk af Erkendelsesteoriens Udvikling i det XX. Aarhundrede. Videnskaben i Dag, I, Kbhvn. 1944, s. 9 ff.

12. Kr. Erslev: Historisk Teknik, Kbhvn. 1926, s 92 f.

kommer til det ældste lag. Alle vegne ligger udviklingslagene i samme tidsfølge, og det er derfor, man kalder skolen den kulturhistoriske. Den anden skole er *funktionalisternes* eller den psykologiske skole, der navnlig har sin rod i England og U.S.A. med W. H. R. Rivers, A. R. Radcliff-Brown og B. Malinowski, men som i Tyskland repræsenteres af Richard Thurnwald. De lægger hovedvægten på at fremstille kulturen i de enkelte områder som organiske eller funktionelle helheder. De svarer nærmest til sprogvidenskabens lingvister og filosofiens logistikere. De lægger vægt på situation og milieu. Brydningerne mellem nyt og gammelt, mellem tradition og kulturlån, kan man studere i det, man kalder »pattern«, d. e. kulturmønsteret. Sociologien og religionshistorien spiller en betydelig rolle indenfor denne skole. Også svenske forskere med Sigurd Erixon i spidsen er stærkt interesseret i kulturens sociologiske side, men de skandinaviske etnologer med Kaj Birket-Smith i forreste række er mindre ensidige og ser de forskellige metoders fordele alt efter, hvilket objekt det er, man studerer, og hvad man vil opnå med sin undersøgelse.

Wienserskolens verdensomspændende syner ser bestikkende ud. Men det, den sammenlignende kulturforskning her i landet måske trænger mest til, er grundige undersøgelser af forholdet mellem *nyhedsspredning og tradition*. Her har professor Sigfrid Svensson i Lund anvist en frugtbar vej ved at tage helt moderne emner op, som kan behandles statistisk og samtidig kontrolleres, fordi forandringerne er sket i mands minde. Jeg tænker her bl.a. på hans undersøgelse over forandringen fra sort til hvid konfirmationsdragt. Undersøgelsen har teoretisk betydning, fordi den belyser nyhedsspredningens veje og giver et indblik i kulturudviklingens værksted. Wienserskolens form- og kvantitetskriterier lægger efter min opfattelse for ringe vægt på *tilpasningen* til lokale forhold og til kulturens andre elementer. Kulturen stræber stadig efter en indre balance; dens forskellige faktorer søger at tilpasse sig hverandre. Derfor kan en opfindelse ligge uanset gennem årtier eller måske århundreder, indtil kulturen går i skred, og der pludselig bliver brug for den, fordi den nu kan pas-

ses ind i den indre sammenhæng. Leen var kendt fra den tidlige jernalder, men blev ikke anvendt til kornhøst, før den økonomiske udvikling i den nyere tid gjorde det forsvarligt at spilde den sæd, leen nødvendigvis måtte slå af, bl. a. fordi arbejdskraften blev for dyr, til at det kunne betale sig at høste med segl, og fordi de stigende priser havde bragt en omvæltning i dyrkningsmetoderne med påfølgende større foldudbytte o. s. v. Man kunne fra et helt andet område nævne, at Gregor Mendels arvelighedslove blev publiceret i 1865, men der var ikke brug for dem før 1900, da tre forskere uafhængigt af hinanden omtrent samtidig fik øje på deres umådelige betydning.

Den sammenlignende kulturforsknings mål er at finde frem til en klar opfattelse af kulturudviklingens dynamik. Vi har i det foregående måske dvælet lovlig længe ved det teoretiske. I virkeligheden foregår der her i landet en omfattende virksomhed med at indsamle materiale til brug for kulturforskningen. Det sker, uden at teoretiske betragtninger kommer frem for dagen. Naturligvis følger forskerne med i, hvad der diskuteres ude i den store verden, og for nylig var en række førende kulturforskere samlet til international plovforskerkongres i Nationalmuseet. Men dansk videnskab er ikke meget tilbøjelig til at danne »skoler«, hvis elever hylder ganske bestemte læresætninger.

Det er jo heller ikke sådan, at der ikke er skrevet kulturhistorie, skønt en universitetsundervisning har manglet. Jeg behøver kun at nævne nogle navne: Troels-Lund, Mejborg, H. F. Feilberg, C. A. Jensen, Hugo Matthiessen, Eiler Nystrøm, J. S. Møller og H. P. Hansen samt en lang række yngre forskere. Dertil kommer arkitekturhistorikere, folk der har behandlet møbler, sølvtøj, fajancer og meget andet. Men ikke mindst står dansk kulturhistorie i gæld til dem, der har opdyrket en bestemt egns eller et sogns historie, den store, trofaste skare, som under personlige afsavn har siddet på vore landsarkiver og skaffet os den jævne danske mand fra fortiden i tale. Det er let nok at kritisere flertallet af afhandlingerne i de amtshistoriske årbøger. De er ofte ubehjælpomt affattede og i for høj

grad skåret over een læst. Men hvem har haft tid til at vejlede forfatterne? Det forsøg, der blev gjort under krigen, strandede. En kendt kulturhistoriker sagde engang før krigen, at lokalhistorien ofte hos faghistorikeren mødte en ringeagt, som forøvrigt ikke sjældent var forenet med en lige så stærk tilbøjelighed til at stå med hatten i hånden over for lokalhistorikerne som korporation betragtet.¹³ Bemærkningen var måske nok sat på spidsen og gælder i hvert fald næppe i dag.

Kr. Erslev forudså ved slutningen af den første verdenskrig, at historien ville dreje over i retning af komparativ historie ved inddragelse af de store massers forhold; thi det er nu »mindre af historiens enkelte tildragelser, man vil belæres, end af udviklingens gang i det store«.¹⁴ Erslev lagde i sin rektortale på Københavns universitet i 1911 endnu den største vægt på beretninger som historisk kilde. Vor generation har oplevet, at levningerne gennem arkæologiens resultater har opnået en enorm popularitet, ja, der er næppe mere nogen »politisk historiker«, som ikke følger fremdragningen af denne art kilder med lige så levende interesse som udgivelsen af beretningerne. Vi har her i landet oplevet, at fire store borganlæg af Trelleborgtypen er kommet for en dag, uden at vi har kunnet spore mere end en svag antydning af den enes eksistens i de skriftlige kilder. Og i Tyskland var man længe overbevist om, at Hermann ved slaget i Teutoburgerwald havde forhindret en langvarig besættelse af Westfalen, indtil ikke mindre end tre store romerlejre i de senere år er dukket op ved floden Lippe sydvest for Münster (Haltern, Oberaden og Dorsten-Holsterhausen). I de skriftlige kilder findes ingen antydning af disse lejres eksistens. Man må gøre sig klart, at den skriftlige overlevering er mangelfuld ikke blot, fordi meget er gået tabt, men også fordi mange forhold har været for selvfølgelige til at blive omtalt. Det gælder bl. a. landskabslovene,

hvori forhold, som ikke kunne give anledning til retstrætter, ikke nævnes. Man ville ikke udfra denne berettende kilde erfare, at der ved siden af landsbyerne også eksisterede et stort antal enkelt-gårde i Danmarks middelalder, eller at der ved siden af de større møller, der gennem deres omfattende vandopstemninger kom til at interessere andre lodsejere, også fandtes et utal af små »skvatmøller«, hvis anlæg og drift kun berørte ejeren eller brugeren selv.

Denne mangel svækker i og for sig ikke beretningernes vidnesbyrd; men den gør de arkæologiske kilder meget kærkomne som supplement. De har den fordel at være ganske uvildige vidner, blot man forstår at fremdrage og tolke dem. Dog, også de arkæologiske kilder kan give falske forestillinger, hvis man vil måle kulturens rækkevidde alene på grundlag af deres vidnesbyrd.

Den engelske arkæolog professor R. E. M. Wheeler skriver:¹⁵ »Vil vi som fagarkæologer række palmerne til den ukendte sumerer, der blev begravet i Ur sammen med 63 hjelmklædte soldater, tjenerskab og bekransede ungmøer, eller vil vi række dem til Nazaræren, der iført lændeklæde var naglet op på Golgata mellem to røvere? Jeg stiller blot spørgsmålet, men kan ikke undgå at føle, at svaret – hvis arkæologien alene skulle dømme – ikke ville blive tvivlsomt. Giv os hjelme og guldkranse til hver en tid. Giv os brød og skuespil, forudsat brødet er forkullet og skuespillet velforsynet med god og vægtig bronze og marmor. Men lad os i vor ærbødighed for disse ting ikke glemme de tabte værdier, der ikke kan vurderes i tommer eller jordprøver eller pletter i jorden . . . Arkæologien finder måske tøndene, men går glip af Diogenes«. Det vil i forbindelse med kulturhistorien sige, at vi trods skærpede forskningsmetoder bør vogte os for hovmod. Og med dette citat vil jeg overlade den videre diskussion til mine tilhørere.

13. *Bjørn Kornerup*: i *Pers. Tidssk.* 10.R., VI, s. 165.

14. *Kr. Erslev*: *Historie*, i *Salmonsens ill. Konversationsleks.*, 2. udg. 1921.

15. *What Matters in Archaeology?* *Antiquity*, no. 95, 1950, s. 130.

